

Erik Kristiansen
Museuminspektør, ph.d.
Museum Lolland-Falster
ek@museumlollandfalster.dk

Nærværende artikel er publiceret i *Lolland Falster 2015*, Lolland-Falsters Historiske Samfund 2015 (H.Pfeffer, red.), pp.104-125.

Illustrationer

- Ill. 1. Cembalo af Moritz G. Moshack 1770, Reventlow-museet, Pederstrup (foto EK)
- Ill. 2. Klangbunden på Moshack-cembaloet, 1770 (foto EK)
- Ill. 3. Moshack's signatur på klangbunden (foto EK)
- Ill. 4. Moshack cembaloets indre konstruktion uden klangbund og klaviatur. Tegning efter Thrane 1983(?). Sammenlign med ill. 7 og ill. 8.
- Ill. 5. Moshack-cembaloet set fra bunden (foto EK)
- Ill. 6. Moshack cembaloet før restaureringen i 1983 (foto Museum Lolland-Falster)
- Ill. 7. Indre konstruktion på udvalgte tyske cembaloer. Fra oven: Joh. Chr. Fleischer, Hamborg 1710; Joh. Adolph Hass, Hamborg 1750; Harrass' værksted, Breitenbach efter 1700; Michael Mietke, Berlin c.1700. Nederst fra Denis Diderot's Encyclopédie, Tavle 15 med en urealistisk konstruktion af et cembalo (efter Restle 1995, p.33)
- Ill. 8. Indre konstruktion af cembalo bygget af Gottfried Silbermann 1740 (efter Rase 1995, p.24). Sammenlign Moshack cembaloets indre konstruktion, ill. 4.
- Ill. 9. Cembalo af Johan Broman, Stockholm ca. 1750-70 (Nordiska Museet NM 149.592, Stockholm. Foto Sofi Sykfont)
- Ill. 10. Cembalo af Philipp Jacob Specken, Stockholm 1748 (Scenkonstmuseet NM 42.892, Stockholm)
- Ill. 11. Cembalo af Carl August Gräbner, Dresden 1782 (MIR1079, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg)
- Ill. 12. Cembalo af Johann Adolph Hass, Hamborg 1764. Den finerede dekoration er ikke original. (The Russel and Mirrey Collection of Early Keyboard Instruments, Edinburgh)

ET CEMBALO AF MOSHACK PÅ PEDERSTRUP

Erik Kristiansen, Museum Lolland-Falster

På Reventlow-museet Pederstrup på Lolland i Thorvaldsensalen står der et musikinstrument – nærmere bestemt et cembalo signeret "Moritz Georg Moshack, Kopenhagen 1770". Det har ikke stået på Pederstrup særlig længe, faktisk kun siden 2012, men det har været i Museum Lolland-Falsters varetægt siden 1950'erne, hvor det blev fundet på loftet af Katedralskolen i Nykøbing F i forbindelse med en oprydning. Efter at være blevet bragt i spilbar stand har det været udstillet på Falsters Minder i Nykøbing F., hvor det dog ikke rigtig passede ind, hvorfor det blev flyttet til Pederstrup, hvor det har fået nyt liv som en del af herregårdsinteriøret og herregårdskulturen fra tiden omkring 1800 og som en ny del af Lollands historie. Dette instrument er, udover at have en spændende og usædvanlig nyere historie, intet mindre end et af museets klenodier, da der er tale om det eneste danskbyggede cembalo fra 1700-tallet. Artiklen er resultatet af grundige undersøgelser og sammenlignende studier af bygningskonstruktionen med andre tilsvarende tyske og svenske instrumenter fra samtiden. I modsætning til tidligere undersøgelser (Christensen og Falcon Møller 1978) peger denne undersøgelses resultat på, at Moshack cembaloet er inspireret af de svenske cembalobyggere (Philipp Jacob Specken og Johan Broman) og placerer dermed Moshack cembaloet i en skandinavisk instrumentbyggetradition snarere end en nordtysk.

Ill. 1. Cembalo af Moritz G. Moshack 1770, Reventlow-museet, Pederstrup (foto EK)

Et cembalo er et klaviaturinstrument og regnes sædvanligvis for det moderne flygels forgænger. At der kun kendes et enkelt overleveret danskbygget instrument gør cembaloet på Reventlow-museet så meget mere betydningsfuldt, men også så meget mere vanskeligt at placere i en dansk instrumentbyggertradition, da der ikke er andre tilsvarende instrumenter at sammenligne med. Det skal lige bemærkes at Moshack cembaloet er et instrument på fuld højde med de største europæiske byggere, hvad angår design og håndværksmæssig kvalitet. Moshack må således selv have stået i lære hos en mesterbygger - men hvem?

Instrumentets fundhistorie og byggerens personalhistorie er tidligere blevet beskrevet af Jesper Bøje Christensen og Dorte Falcon Møller (Christensen og Falcon Møller 1978), men siden da har jeg foretaget en ny og grundigere undersøgelse af instrumentet suppleret med røntgenbilleder, ligesom der er kommet meget ny viden indenfor forskningen i tyske cembaloer. I denne artikel vil jeg opsummere instrumentets formodede historie, hvad vi ved om byggeren Moritz Georg Moshack og gå dybere med en undersøgelse af instrumentet og forsøge at karakterisere det i forhold til andre instrumenter fra samtiden fra tilstødende regioner. Den hidtige undersøgelse af Moshack cembaloet placerer det som et instrument, der sættes i forbindelse med Hamborg, og de cembalobyggere, der arbejdede der i anden halvdel af det 18. årh., navnlig Johann Adolph Hass (før 1740-1775). På baggrund af denne nye undersøgelse konkluderer jeg, at Moshack's cembalo deler mange flere konstruktionsmæssige træk med instrumenter fra Stockholm, navnlig byggeren Philipp Jacob Specken (1680/90-1762), som stod i lære i Dresden. Instrumentet skal derfor placeres i den Skandinaviske tradition, snarere end i den Nordtyske tradition, og det synes muligt, at Moshack kan have stået i lære hos en Specken eller en af hans arvtagere i Stockholm.

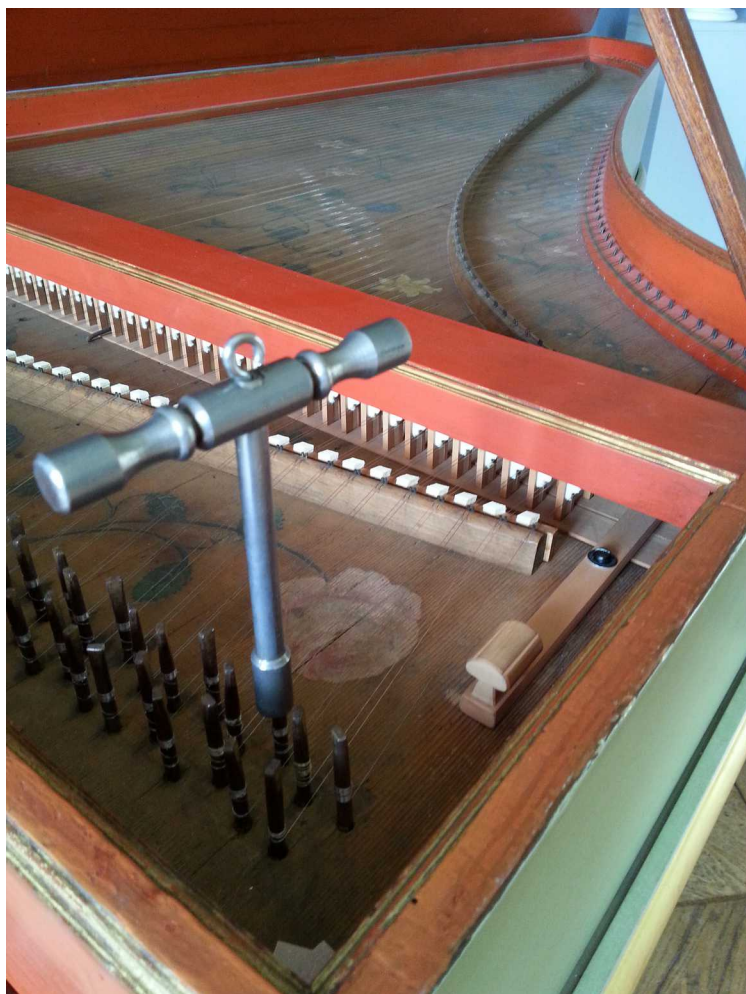
I min undersøgelse indgår et sammenlignende studie af konstruktionsprincipperne anvendt i Moshack cembaloet og en række sammenlignelige instrumenter. En lignende tilgang er blevet anvendt i forbindelse med undersøgelse af "Bach-cembaloet" (Rastle 1995). På grund af cembaloets relativt store strengetræk var en stærk og økonomisk konstruktion af kassen nødvendig, men hvordan stiverne inde i kassen konstrueredes, blev betragtet som en forretningshemmelighed - godt skjult i den sammenlimede kasse (se ill. 7). Dette betyder at kassens indre konstruktion (stivere mv.) og klangbundsberibning er givet videre fra mester til lærling og derfor kan bruges til at identificere slægtsskab mellem instrumenterne.

INSTRUMENTET

Et cembalo er et vingeformet klaviaturinstrument, hvor strengene ikke anslås med en hammer - som i klaveret - men "knipses" med en lille fjer, der sidder fast i et lille rektangulært stykke træ - springeren - som igen hviler på bagenden af klaviaturets tangenter. Når en tangent trykkes ned presses fjermod strengen, indtil den slipper forbi, hvorefter strengen svinger frit. Når tangenten slippes kan fjermod strengen passere tilbage forbi strengen, da den er placeret i en lille vippe. Når strengen svinger overføres svingningerne til klangbunden, som forstærker og former klangen, via en liste på klangbunden, kaldet et *steg*. Frekvensen af tonen bestemmes af en kombination af strengens længde, dens materiale og hvor hårdt den er spændt op (stemt). Denne centrale mekanisme - springeren - har været kendt siden sidst i

det 15. årh. og har stort set ikke ændret sig, frem til omkring 1800, hvor de sidste cembaloinstrumenter blev bygget.

Cembaloet var det centrale klaviaturinstrument i forbindelse med solospil og som ledsagende eller koncerterende instrument i kammermusik og orkestermusik helt frem til omkring 1800, hvor musikkens smag gradvist havde ændret sig i klaverets favør – dvs. i retning af den blødere klang og det mere følsomme spil, som klaverets anslagsfølsomme mekanisme bedre understøttede end cembaloets knipsemekanisme. I samme periode er det dog vigtigt at understrege, at det mest populære klaviaturinstrument i Danmark (samt i resten af Skandinavien og Nordtyskland) var clavichordet, som er et meget enkelt hammerinstrument, der ligesom klaveret tillader forfinet brug af dynamik. At det har været et populært instrument vidner de mange overleverede danskbyggede clavichorder om, mens vi jo altså kun har eet eneste overleveret cembalo. I Museum Lolland-Falsters samlinger findes der da også et danskbygget clavichord, som er udstillet på Stiftsmuseet i Maribo. I modsætning til cembaloet var clavichordet et billigt instrument, men dets begrænsning var, at det var meget svagt i klangen og derfor kun egnede sig til solospil eller som øveinstrument, fx for organister og sangere. Men det er ikke utænkeligt at Pederstrup og andre herregårde på Lolland havde et cembalo i det 18. årh. Vi kender jo cembaloet og det berømte nodefund fra Ålholm slot (Koudal 1992).

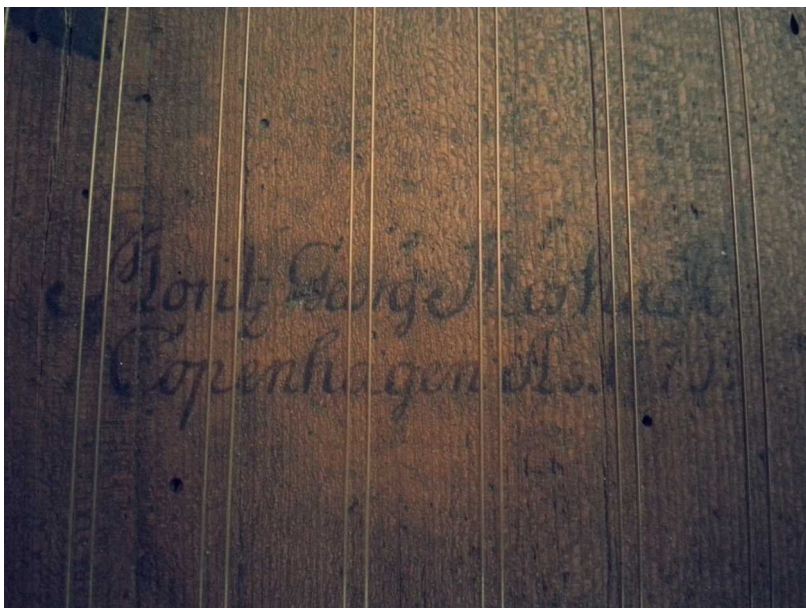

Ill. 2. Klangbunden på Moshack-cembaloet, 1770 (foto EK)

Udover cembaloet og clavichordet fandtes en række varianter af disse to instrumenter, ligesom der i det 18. og tidligt 19. århundrede blev eksperimenteret meget med forskellige anslagsmekanismer til klaviaturinstrumenter. Desuden skal vi ikke glemme orglet, da det 18. århundredes instrumentbyggere tilsyneladende byggede og reparerede alle slags klaviaturinstrumenter og tit også fungerede som orgelbyggere. I denne sammenhæng skal vi forestille os Moritz Georg Moshack som orgelkonsulent, clavichord- og cembalobygger i København i anden halvdel af det 18. århundrede.

MORITZ GEORG MOSHACK'S CEMBALO

Selvom der ikke er overleveret mere end et enkelt cembalo og et antal clavichorder er der alligevel tegn på, at der har været en betragtelig interesse og egentlig produktion af klaviaturinstrumenter i Danmark i det 18. årh. Vi kender til et antal byggere, fx har vi clavichorder signeret "Hartwich Müller Copenhagen 1769", "Marcus Gabriel Sondermann Rendsburg Ao 1796", "Moritz Georg Moshack in Copenhagen Ao 1770" og "Johan Jesper Jørgensen Odense 1777" samt "Otto Joachim Tieffenbrunn" fra 1799 og 1801 (alle Musikmuseet, København). Samtidige kilder beretter også om instrumentbygning i København, fx skriver komponistamatøren, overkrigskommissær Søren Wedel i 1811 *"For 60 til 80*

Ill. 3. Moshack's signatur på klangbunden (foto EK)

år siden ejede Kjøbenhavn adskillige Klaviaturinstrumentmagere, iblandt hvilke Müller og Moshack udmærkede sig og selv overgik de samtidige tyske og engelske, hvilket deres trofast og kunstigbyggede Klavicembaler og Klaverer endnu bevise" (citeret fra Müller 1965). At der kun er et fåtal bevarede instrumenter skyldes naturligvis også at man må formode at en del er gået tabt. Nogle instrumenter er blevet reddet ved et tilfælde, som fx det clavichord af J. Hass (1746) som i mange år blev anvendt som køkkenbord(!) Siden da er det kommet til Koldinghus museet (Müller 1965). Moshack-cembaloet blev også reddet ved et lignende tilfælde. Katedralskolen i Nykøbing F. havde siden Staten i 1808 købte en købmandsgård i Frisegade (Nykøbing F) holdt til der. I inventarielisten fra 1809 står anført "40. Nogle musicalske Instrumenter, bestaaende af en Violoncell, en Bratsche, og nogle Klarinetter (befindtlige hos organist Hagenström)" (Falcon Møller 1983). Der er altså ikke noget der tyder på, at Katedralskolen havde et klaviaturinstrument på dette tidspunkt, men i regnskabsprotokollen fra 1821 står ud for *"Forandringer ved Inventarie"* som nr. 57, *"Et Clavecin Royal, foræret af Conferensraad Rothe"*. Conferensråden sad i Det kongelige Teater i Københavns bestyrelse, hvilket har fået Christensen og Falcon Møller (1978) til at spekulere i om Moshack cembaloet har tilhørt teatret og via Rothe er kommet til Nykøbing Katedralskole. Det kan dog desværre ikke bevises. Bemærkelsesværdigt er det også at instrumentet omtales som *"Clavecin royal"*, hvor *"clavecin"* er det franske ord for cembalo, men som blev hyppigt anvendt i Skandinavien i det 18. årh. Som vi senere skal se er *"clavecin royal"* et specielt klaviaturinstrument, men *"royal"* kan måske også forstås som at der bare er tale om et stort cembalo. En senere inventariefortegnelse fra Katedralskolen illustrerer da også, at man var usikker på, hvad det egentlig var

man havde i gemmerne. En blyantskreven inventarietilføjelse fra 1837 anfører nemlig "1 gl. Flügel eller Clavecin" og i en renskrift af dette står der "82. et gammelt Clavesin roijal, (ubruggbart) i Kielderkammeret ved Porten". Indførelsen viser med al tydelighed at man i 1837 ikke helt ved, hvilket instrument der er tale om, men at det i alle fald er både gammelt, i stykker og ikke i brug. Da instrumentet blev fundet i 1950'erne var dets oprindelige lysegrønne farve dækket med en brun farve. Dette tyder på at det har været overmalet for at ligne et flygel, der i datiden som oftest var mørklakerede. Om denne overmaling har været givet for at "forlænge" instrumentets levetid i overensstemmelse med tidens ændrede smag eller om det har været gjort for, at instrumentet kunne benyttes som teaterrekvisit, kan vi kun gisne om. Men det er et faktum, at et cembalo i det 18. årh. var et kostbart instrument, hvilket utallige ombygninger og ommalinger vidner om (Kottick 2003). Tilsyneladende blev Moshack cembaloet opbevaret blandt teaterrekvisitter, hvorfor det også kunne have været endt som stum rekvisit i et syngespil. At det i 1837 blev dømt gammelt og ubrugbart passer fint med at cembaloet gik af mode omkring år 1800. At Katedralskolen har været rammer om andet end musikundervisning ved vi, da datteren af musiklæren ved Katedralskolen J.P. Braase, den 6. marts 1814 spillede en koncert på fortepiano. Om denne koncert, selvom den skulle være fremført på *fortepiano*, blev spillet på Moshack cembaloet, ved vi ikke, men i givet fald har instrumentet allerede været i skolens eje i 1814. Hvis ikke, må der være tale om et lånt eller lejet fortepiano (Falcon Møller 1983).

INSTRUMENTBYGGEREN MOSHACK

Om mennesket Moritz Georg Moshack ved vi ikke ret meget, andet end at han er født i Nyborg i 1733. Faderen var sergeant Johan Moschack og moderen Magdalene Köpeken – gift i Nyborg, 1726 (Skov, 2015). Der er dog nogle væsentlige pejlemærker vi skal have med her (for flere detaljer se: Christensen og Falcon Møller 1978). Han arbejdede for Komediehuset (Kbh.) i 1759-61, hvor han blandt andet leverede et clavichord ("*ein Gebunden Clavir Mit ein Creutz Fuss*") og hvor han tilsyneladende blev fast tilknyttet til at stemme og efterse Komediehusets instrumenter. Komediehuset var Københavns store teater, som blev åbnet i 1748 med plads til ca. 600 tilskuere, hvilket dog hurtigt viste sig at være for lidt, hvorfor huset ombyggedes i 1792 og senere blev helt udskiftet med det nuværende Kongelige Teater på Kongens Nytorv. Af regningerne fremgår det, at han arbejdede for Scalabrini og Sarti. Paolo Scalabrini kom til Danmark i 1747 med en operatrup, der spillede de moderne italienske operaer. Giuseppe Sarti var en italienske operakomponist som allerede i 1753 skubbede Scalabrini af posten. Begge virkede i mange år med utallige operaopsætninger, syngespil og kantater. Sarti blev landsforvist efter underslæb i 1775, mens Scalabrini komponerede operaer til dansk tekst helt til 1781, hvor han mistede sin hustru og derefter vendte tilbage til Italien.

I 1761 får Moshack privilegium som instrumentbygger i København, efter en længere ansøgningsperiode, hvor han ikke kunne fremskaffe de nødvendige beviser for sin kunnen, men på Sarti's og nogle musikeres anbefaling alligevel opnåede det. Han fik dermed ret til at "*forfærdige og reparere Orgel-Værker, Claveerer, Clavecimbaler, Harper og deslige spillende Instrumenter ... udi Vore Riger Danmark og Norge*". Her skal bemærkes ordene "*Claveerer*" og "*Clavecimbaler*". Gennem det 18. århundrede fandtes en række forskellige klaviaturinstrumenter og betegnelserne brugtes ofte i flæng. Dog må man antage at Moshack omhyggeligt har valgt

betegnelserne og med "*Claveerer*" sigter til clavichordet og med "*Clavecimbaler*" sigter til instrumenter af cembalofamilien. På fransk anvendes betegnelsen "*clavecin*" for cembalo, mens ordet "*cembalo*" er en forkortelse af det italienske "*clavicembalo*". "*Clave*" er latin for nøgle eller tast og "*cembalo*" er fra græsk "*kúmbalon*" (beholder).

I 1762 bor Moshack i Store Kongensgade 246 med familie og tre svende. 5 år senere køber han en større gård i Skindergade 25. Huset indeholdt i 1771 otte lejemål og hele 17 jernkakkelovne, hvilket viser at Moshack på det tidspunkt var en holden mand på linie med andre håndværksmestre i København. Moshack døde i 1772, 42 år gammel af "*hidsig feber*". Nedenfor følger et uddrag af de arkivalier som Dorthe Falcon-Møller (Christensen og Falcon Møller 1978) har bragt frem for dagens lys og som viser forskellige sammenhænge som Moshack's virksomhed har indgået i. Her forsøgt ordnet kronologisk:

- Til teatersæsonen 1768-69 lejede Moshack et *clavecin* til Scalabrini inkl. stemning.
- Kvittering 1. sept. 1768 for 42 rd. og 1 mk. for 5 clavichorder, som operaen skulle låne af teatret, formodentlig til indstudering af sangerne.
- Christian VII bestilte et "*Contra F Clavier mit Fuss*" og betalte det med 80 rd. d. 27 marts 1768

- Adresseavisen fra 1770: "*Et proper Contra F. Claver paa Foed af Orgel-Bygger Sr. Moshaks Arbende til Kiøbs for 50 Rdlr.*"

- Forskellige regninger for planker og brædder leveret dec. 1771 og juli 1772.
- Specificeret regning fra isenkræmmer Christian Paul Freehelst på dykkere, jerntråd, messingstreng, messinghængsler, stålstreng, 1 engelsk knibtang o.s.v. for maj til nov. 1772

- Regning fra G.M. Wintmølle fra 1773 på 34 rd. for "*et Bandfrie Claveer paa Consol-Fod malet og forgyldt, af Moshacks Arbeide*" til brug på teatret.

- Annonce fra 1774 med "*Et nyt contra F Claveer af Mussack*".

- Regning fra den senere privilegerede orgelbygger Daniel Wroblewsky på en rest af 4rd. af en på ialt 18 rd. stor regning fra juni 1775 for reparation af et *clavecin*.

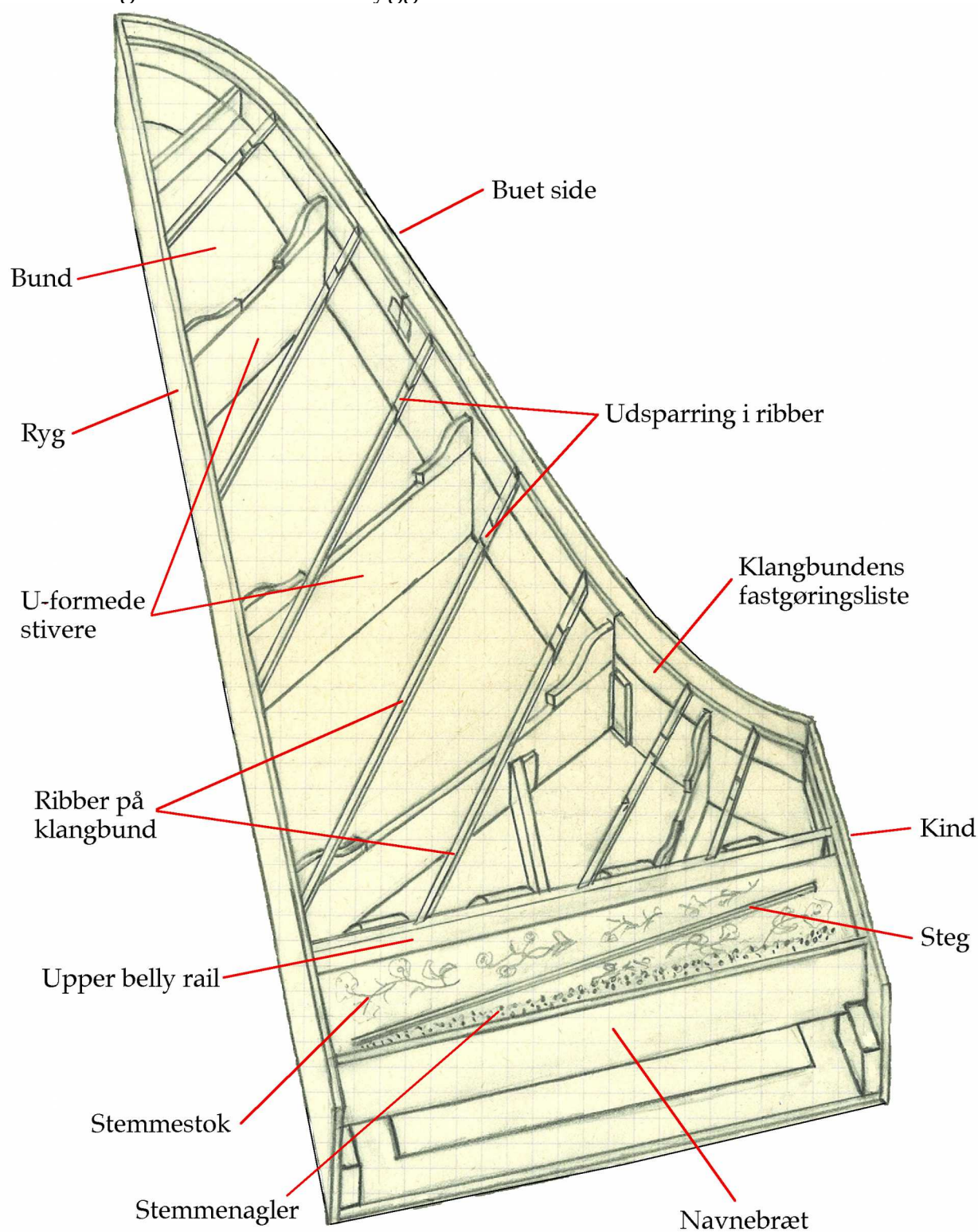
- Annonce i Adresseavisen fra 1775 oplyser: "*Et proper Clavesin af Moshaks beste Arbende fra C til F*" er til salg.

I forbindelse med skiftet af hans bo i 1776:

- Organist Foltmar skyldte 20 rd. på et clavichord.
- Organist Gøring skyldte 8 rd. "*paa et Pantalon bytte*".
- Captain Nagler ligeledes 8 rd. for et clavichord.
- Monsr. Berling 6 rd. på et ditto.

Udplukkene viser, at Moshack har været en aktiv instrumentbygger, som var i kontakt med tidens førende musikkere, instrumentbyggere, teatret og kongehuset. Han har altså ikke været en middelmådig bygger, men formodentlig den førende

cembalobygger i København og dermed Danmark i det 18. årh. Man kan forestille sig, at Moshack instrumentet var bestilt af Sarti eller Scalabrini til 1770, hvor der var særlig stor musikalsk aktivitet ved hoffet og hvor Sarti fik Det kgl. Teater i entreprise (Christensen og Falcon Møller 1978). Der er i al fald ikke tvivl om Moshack's agtelse som cembalobygger.

Ill. 4. Moshack cembaloets indre konstruktion uden klangbund og klaviatur. Tegning efter Thrane 1983(?). Sammenlign med ill. 7 og ill. 8.

INSTRUMENTETS TILSTAND FØR RESTAURERING

Hvis vi ser på instrumentet før restaureringen og forsøger at notere os de væsentligste karakteristika får vi følgende. Oplysningerne kommer fra restaureringen i 1983, rekonstruktionsarbejdet i 1989, røntgenbillederne fra 2013 og fra mine egne undersøgelser af instrumentet i 2013-15. Desværre er der ikke lavet en egentlig restaureringsrapport i forbindelse med restaurerings- og rekonstruktionsarbejdet i 1983/1989, hvorfor det kan være vanskeligt nøjagtigt at identificere instrumentets tilstand før restaureringen og om de få forholdsvis overfladiske observationer, der trods alt blev dokumenteret i forbindelse med restaureringen, er korrekte. Se ill. 4, der viser kassens konstruktion.

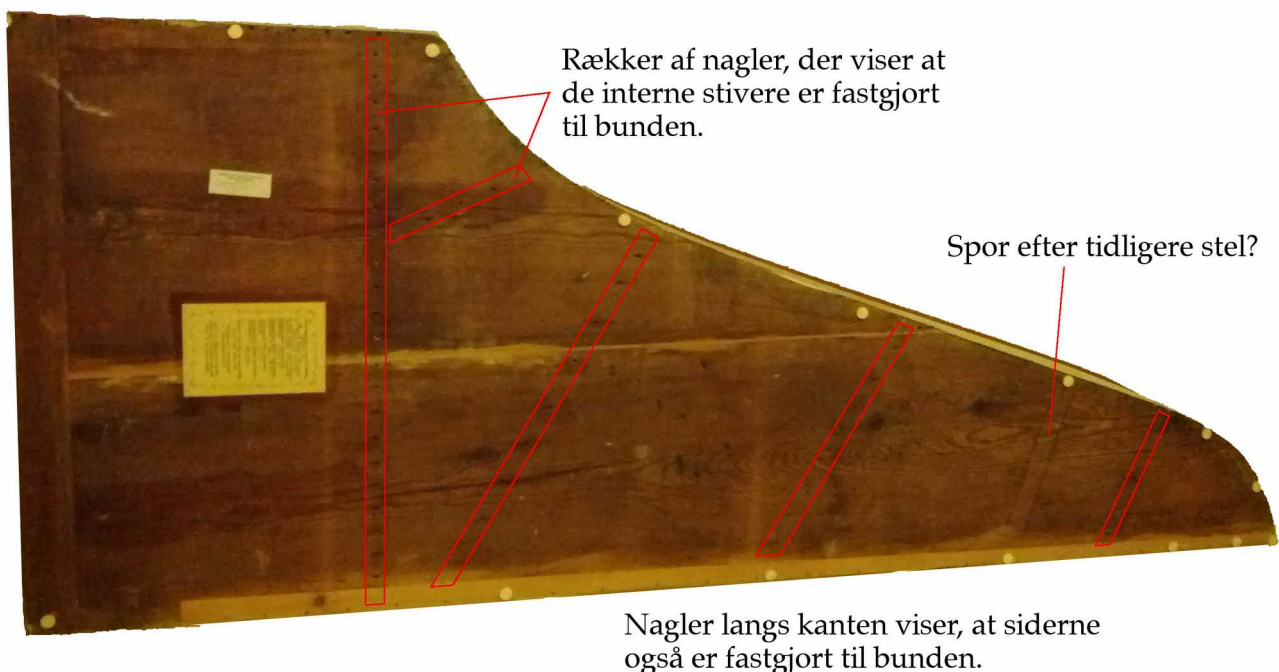
Kasse og konstruktion

Cembaloets kasse har en karakteristisk S-formet buet side. Længde 2,335m, bredde 0,97m, højde 0,24m kind 0,645m. Tykkelse af ryg og kind: 20mm, tykkelse af buet side: 12-13mm.

Navnebræt 19mm tykt + topprofil (22mm bred, 9mm tyk)

Topprofiler skåret i siderne, men på navnebrættet er topprofilen klistret på. Toppen af navnebrættet er flush med siderne.

Ryg og kind af fyrretræ. Svungen S-formet buet side af egetræ, der dog selvom den er buet i enden ender i en spids på 75 grader, hvor den er sat sammen med instrumentets ryg (svalehalesamling, den buede side overlapper ryggen).

Ill. 5. Moshack-cembaloet set fra bunden (foto EK)

Kassen var før restaureringen udvendigt bemalet med en brun farve, der var af yngre dato. Afdækning foretaget ved restaureringen viser at, instrumentet

oprindeligt var hvidmalet med en svag lysegrøn lasur. Kassens dele er sinkede sammen med hinanden med svalehalesamling, hvilket tydeligt ses, hvor kinden og den buede side er sat sammen, ligesom stemmestokkens samling med kinden ses på bemalingen (2 kvadratiske samlinger, 38mm høje). Navnebrættets samling med kind og ryg ses også med to rektangulære tappe på hhv. kinden og ryggen. Indvendigt er den oprindelige røde farve (kinesisk rød, dvs varm rød farve) bevaret. Profilerne på toppen af kassen, langs klangbunden og på lågets kant er alle guldstaferede. Bund af fyrretræ (se ill. 5). Den har ikke været afmonteret i forbindelse med restaureringen og undersøgelser viser, at den er en integreret del af kassens konstruktion. Indvendigt er der en konstruktion, der skal holde kassen udstrakt, for at modvirke at kassens trækkes skæv af strengetrækket. I Moshack cembaloet består dette af et antal massive skråtstillede elementer (stivere), der går fra bunden til midt på de elementer, som klangbunden er fastgjort til. Disse stivere er U-formede og deres fastgøringspunkter til den buede side er forstærkede (formentlig er de sinkede delvist ind i ryggen og i den buede side). Desuden er klangrummet lukket fortil med et kraftigt element (ofte kaldet "belly rail"), der tilsyneladende er yderligere forstærket på indersiden af klangrummet. Ofte er "belly rail" delt i en øvre og nedre del, der i nogle tilfælde er sat sammen til én del, hvilket formodentlig er tilfældet her. Den øverste "belly rail" er fastgjort til kassen med to rektangulære tappe fra klangbunden til 12,5 cm under toppen af kinden. 20 huller på undersiden fastgør nedre "belly rail" til bunden. Tilsvarende er 4 U-formede stivere fastgjort på samme måde med tappe med ca 4cm mellemrum. Formålet har været at lede strengetrækket fra den buede side over i ryggen af kassen og ned i bunden af kassen gennem den kraftige "belly rail" (ca 30mm tyk). I ende af instrumentet er der også monteret en enkelt stiver mellem klangbundens understøttende elementer (se illustration fra restaureringen). Ved forenden af instrumentet ses det også, at kassens sider er sinket sammen med bunden. Alt tyder dermed på, at bunden er en integreret del af konstruktionen og ikke beregnet på at kunne tages af, som det ellers er tilfældet med de fleste cembaloer, der er bygget i Nordeuropa.

Klangbund

Klangbund af rødgran uden rosette, men dekoreret med malede blomster i tempera (se ill. 2). Disse er dekorative og ikke botanisk korrekte, men flere kan identificeres som rose, påskelilje, anemone, klokkeblomst, tulipan etc. Stykke af diskanten mangler. Stemmestokken er også fineret med klangbundstræ og ligeledes bemalet. Instrumentet er signeret "*Moritz Georg Moshack Copenhagen Ao. 1770*" med blæk på klangbunden, vinkelret ud for ryggen (se ill. 3). Signaturen matcher Moshack's signatur på de overleverede clavichorder af samme bygger (Musikmuseet, København og Norsk Folkemuseum, Oslo).

Steg af bøg på klangbund og på stemmestok: 17mm høj. Bredde: 10mm i diskanten tiltagende til 13mm i bassen. De har parallelle sider, er afrundede foroven med en lille karnis, forholdsvis lave og steget på klangbunden er kun let buet i bassen (dvs buer mindre end kassens bue). De aftager ikke højde mod diskanten. Steget på stemmestokken er lige. Stifter af jern som er dobbeltpindede i bassen. Strengene er fastgjorte på en kraftig liste på klangbunden langs den buede side (bredde 20mm højde 15mm hele vejen). Denne er profileret og malet i samme farve som det

indvendige i instrumentet. Listen findes også langs ryggen i næsten samme dimension, og på stemmestokken i en mindre udgave.

De fleste stemmenagler er originale. Ca 5mm i diameter. Placeret efter hel-/halvtoner. Fra restaureringen af tømrmester Thrane i 1983 har vi tegningen (se ill. 4) af den indre konstruktion, hvor vi kan se de 4 U-formede stivere, der går fra den buede side til ryggen – for den korteste til "belly rail". Desuden ses 7 klangbundsribber der, som det også fremgår af fotoet fra restaureringen, er sinket sammen med de elementer langs kassens indersider, som klangbunden er limet fast på (se ill. 4). Det er et lidt usædvanligt arrangement, der bedst kendes fra centraltyskland, og som giver en meget stiv klangbund. For at give nogen bevægelse er der, ifølge Christensen og Falcon Møller (1978), lavet udsparringer i ribberne der, hvor de på undersiden krydser steget (disse ses også på Thranes tegning, ill. 4). At beribningen krydser vinkelret på steget er ikke så almindeligt for cembaloer - og kendes mest fra Italien og det centrale Tyskland - da man ønsker at klangbunden skal kunne vibrere frit. Til gengæld er det ikke usædvanligt for hammerflygler fra perioden. Pga. den tungere bestrengning, der kræves på et hammerflygel end et cembalo vil en kraftigere beribning, bla. gennem fastgørelse i siderne også være en fordel.

Streng

Omfang: 61 toner, hvilket efter stemmenaglernes placering betyder F'-f'''

Spor efter lutregister, dvs liste med dæmper, der kan skydes til for at dæmpe overtonerne fra strenge.

Registerskiftere mangler og der er ikke lavet udsparringer i navnebrættet, hvilke viser at de må have været korte og anbragt ovenpå stemmestokken.

2 sæt strenge (2 x 8') med følgende strengelængder:

F'	188,5 cm	20,5 cm (knipsepunkt for bageste register)
C	170,0 cm	18,8 cm
c	118,0 cm	16,3 cm
c'	68,6 cm	13,5 cm
c''	35,5 cm	10,6 cm
c'''	18,0 cm	8,1 cm
f'''	13,8 cm	7,0 cm

Ved restaureringen blev der fundet rester af strenge på naglerne. Det er desværre ikke lykkedes at finde resterne på museet, men de kan også være blevet kasseret efter opmålingen. Opmålingerne af resterne er ifølge Jesper Bøje Christensen (Christensen og Falcon Møller 1978):

F'	0,70 mm messing
C	0,55 mm messing
c	0,47 mm jern
c'	0,40 mm jern
c''	?
c'''	?
f'''	0,32 mm jern

Resterne kan sagtens være yngre end konstruktionsåret 1770, men næppe yngre end fra instrumentets brugstid. Da instrumentet ifølge Katedralskolens inventar fra 1837 var "ubrugbart" er det sandsynligt at strengeresterne er fra en tid, hvor instrumentet sidst var i brug, dvs i starten af 1800-tallet.

Hvis man sætter kammertonen en halv tone under den moderne kammertone, dvs $a'=415$ Hz får vi følgende strengetræk (baseret på messing- og jernstrengene fra samtiden (Rose og Law 2005):

F'	8,0 kg	(messing)
C	9,0 kg	(messing)
c	11,8 kg	(jern)
c'	8,4 kg	(jern)
c''	?	
c'''	?	
f'''	11,1 kg	(jern)

Basstrengene for F', C og c' giver en fornuftig opstrengning sammenlignet med andre instrumenter fra den tid (Rose og Law 2005), mens strengen for c er alt for kraftig og strengen for f''' er en typisk klaveropstrengning. Vi kan dermed konkludere at instrumentet sandsynligvis har bevaret de originale strenge i bassen (hvor de sjældent springer), mens en klaverbygger mindst har skiftet strengen f''' med en klaverstreng. Instrumentet må da have været i brug et stykke op i 1800-tallet, hvor klaverbyggerne kommer på banen, da det næppe har været strengt op alene for at kunne anvendes som skolekomedierekvisit.

Klaviatur

Klaviaturet og navnepladen mangler, men tastaturrammen er tilsyneladende original. Registerskinnerne mangler, men nedre styreskinne er original. Der er et hul i ryggen af instrumentet til udtagning af registrene uden at strengene skulle fjernes. Gabet er (5cm bredt) svarende til styreskinnens to registre. Registerne er vinkelrette på ryg og kind.

Klaviaturendeblokkene er originale af bøg og belagt med 3mm mahognifinér. Broen (træstykke med filt, der ligger henover mekanikken og som beskytter denne) mangler, men fastgøringspunkterne i ryggen og kinden viser broens proportioner, samt udsparringer i begge sider til tappe, som forhindrer broen i at hoppe (springerne slår mod broen nedefra, når der spilles). I kinden har tappen kunnet skydes fra, således at broen nemt kunne afmonteres, når mekanikken skulle justeres.

Lågpinden og forreste stykke af låget manglede, ligesom stellet også manglede.

Det er værd at bemærke, at der ikke er spor af ombygninger af instrumentet, som det ellers er tilfældet med mange cembaloinstrumenter, bortset fra overmalingen med brun farve. Der har således ikke været flyttet på strengestifter og stemmenagler, så selvom tastaturet mangler kan vi udelukke at det har været bygget om til et clavecin royal, tangentflygel, hammerklaver eller lignende. Dette kan vi se, da klaverer er dobbeltstrengede, men at der ikke er flyttet rundt på

stifterne, for at forsyne det med dobbelte strenge.

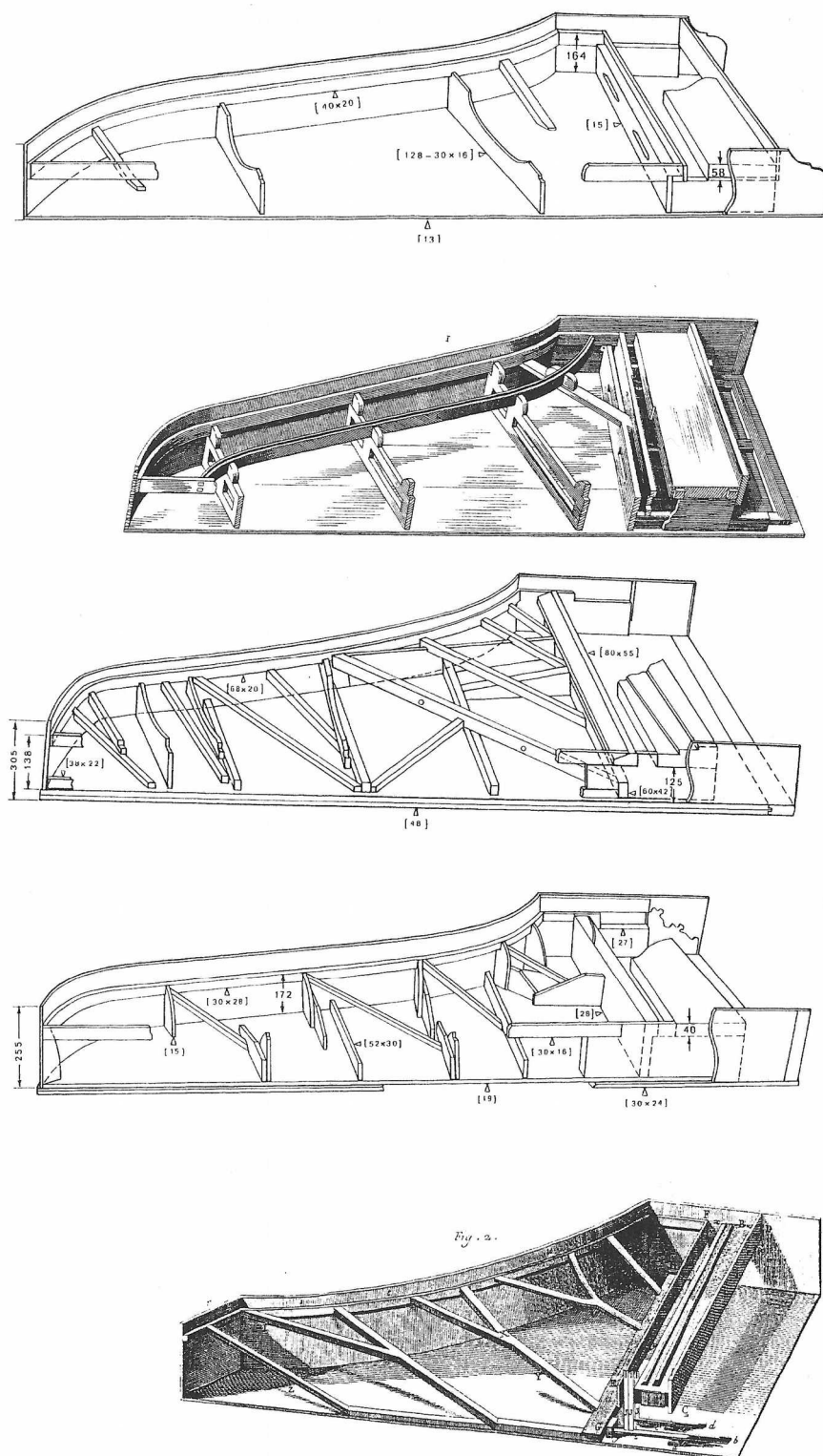

Ill. 6. Moshack cembaloet før restaureringen i 1983 (foto Museum Lolland-Falster)

RESTAURERING OG REKONSTRUKTION

Da cembaloet blev fundet var det således i en noget ramponeret tilstand – det blev endda kaldet en *torso* og var i 1970'erne udlånt til Musikhistorisk Museum i København. I 1983 blev det restaureret og vendte tilbage til Falsters Minder, hvor en rekonstruktion af de manglende dele blev overvejet med henblik på at bringe det i spilbar stand. Dette indebærer en rekonstruktion af klaviaturet, springerne, registreskinnerne, forreste del af låget og hele stellet. Stregene manglede selvfølgelig også, men kunne også genskabes, da der var rester siddende på stemmeskruerne, som til gengæld næsten alle var bevarede, ligesom stæge og stifter var bevarede på klangbunden og stemmestokken. Til gengæld manglede broen og lågpinden. Det var således et instrument, hvor væsentlige dele manglede, men hvor der alligevel var bevaret så meget, at det ville være forsvarligt at lave en fornuftig rekonstruktion og bringe instrumentet til live igen. Rekonstruktionsarbejdet blev foretaget i 1989 af den tyske cembalobygger Helmut Zorn (Karlsruhe) samt møbelsnedker Jørgen Christensen (Nykøbing F.), kirkemaler Poul Andersen (Søsum) og konservator Søren Andersen (Virket). På basis af en undersøgelse foretaget af Jesper Bøje Christensen baseredes rekonstruktionen på nordtysk cembalobyggetradition, især på cembalobyggeren Johann Adolph Hass (før 1740-1775). Der er ikke spor på bunden af efter et stel, ben eller fastgøringsbeslag, så vi har ingen viden om, hvorledes det oprindelige stel så ud. Man valgte at rekonstruere stellet efter et noget ældre cembalostel bygget af Hieronymus Albrecht Hass 1732 (faderen til Johann Adolph) (Kunstindustrimuseet, Oslo). Tasturets udseende rekonstrueres efter de to overleverede clavichorder af Moshack (1770 og 1768, hhv. Musikmuseet, København og Norsk Folkemuseum, Oslo) ud fra en ide

om at Moshack byggede ens tastaturer til sine clavichorder og cembali – hvilket dog bestemt er en antagelse - da fx Hass brugte både ben, skildpadde, bejdset træ og intarsia i forskellige kombinationer til sine klaviaturer. Mekanikken, dvs. springerne og deres tilhørende styreskiner (kaldet registre) kunne også rekonstrueres med rimelighed, idet der ikke er de store forskelle mellem de forskellige tyske byggere fra den tid. Blomsterdekorationen på klangbunden kunne renses og klangbunden kunne repareres, især i diskanten, hvor der manglede et stykke. Ved restaureringen af klangbunden blev den taget ud af instrumentet, og vi har således fotografier af instrumentets indre opbygningen samt af klangbundens beribning (se ill. 6).

Ill. 7. Indre konstruktion på udvalgte tyske cembaloer. Fra oven: Joh. Chr. Fleischer, Hamborg 1710; Joh. Adolph Hass, Hamborg 1750; Harrass' værksted, Breitenbach efter 1700; Michael Mietke, Berlin c.1700. Nederst fra Denis Diderot's Encyclopédie, Tavle 15 med en urealistisk konstruktion af et cembalo (efter Restle 1995, p.33)

EN ORGANOLOGISK UNDERSØGELSE

Jesper Bøje Christensens undersøgelse (Christensen og Falcon Møller 1978) har hovedsageligt handlet om at drive grundig personalhistorisk forskning på manden Moshack og kun i mindre omfang at undersøge selve instrumentet grundigt. Siden publikationen af artiklen er forskningen i tysk cembalobygning blevet markant mere nuanceret ved undersøgelse af flere tyskbyggede instrumenter og identifikationen af flere tyske skoler indenfor cembalobygning. Jeg vil her give et kort rids over tysk og skandinavisk cembalobygning i det 18. årh. med henblik på at identificere, hvor Moshack fik sin inspirati

TYSK OG SKANDNAVISK CEMBALOBYGNING I DET 18. ÅRH.

Moshack cembaloet ligner umiddelbart med sin kraftige kassekonstruktion og sin S-svungne buede side et instrument bygget i Tyskland, som påpeget af Jesper Bøje Christensen (Christensen og Falcon Møller 1978). De peger ligefrem på at Moshack's arbejde minder meget om Hamborg-bygger dynastiet Hass, mere præcist et instrument bygget af Johann Adolph Hass i 1764 (The Russel and Mirrey Collection of Early Keyboard Instruments, Edinburgh – se ill. 12). I det 18. århundrede fandtes der i Tyskland og Skandinavien en række klaviaturinstrumenter og betegnelser for dem anvendtes nærmest i flæng. Opfattelsen af flyglet som eneherkende klaviaturinstrument er en moderne opfattelse fra det 19. årh. I det 18. århundrede gik klaviaturinstrumenter i Tyskland og Skandinavien under fællesnavne som *Clavier*, *Cembalo*, *Clavicembalo* og *Flügel*. Instrumenterne kunne anvende forskellige mekanismer til at sætte strengene i bevægelse, således fandtes der både knipsede, strøgne og anslåede instrumenter, foruden at orglet også var almindeligt i kirken. Knipsede instrumenter omfatter cembalofamiliens instrumenter, dvs de instrumenter som knipser strengen med et lille plektrum. Det største og vigtigste instrument i denne familie er cembaloet, men mindre og lettere håndterbare instrument til husbehov var almindelige i form af virginalet og spinettet. De anslåede instrumenter omfatter først og fremmest *clavichordet*, der i Tyskland og Skandinavien vandt særlig popularitet. Dette var især tilfældet i Sverige, hvor der udvikledes en helt speciel byggetradition, som producerede clavichorder langt op i det 19. århundrede, i modsætning til i Tyskland og Danmark, hvor klaveret skubbede clavichordet ud. Et clavichord er et meget enkelt hammerinstrument, hvor der bag på hver enkelt tast på klaviaturet sidder et stykke messing ("tangenten") som anslår strengen, når tasten trykkes ned. I modsætning til klaveret er tangenten i kontakt med strengen, mens denne klinger. På klaveret flyttes hammeren væk fra strengen umiddelbart efter anslaget. Clavichord-anslaget er således meget mere dæmpet, men til gengæld kan man lave vibrato ved at bevæge tasterne lidt mens man spiller. Clavichordet stammer tilbage fra middelalderen, men opnåede i Nordtyskland en enorm popularitet med udbredelsen af en ny musikstil, kaldet *empfindsamer Stil*, i anden halvdel af det 18. årh. Det samme gjalt for Danmark, Norge og Sverige. *Empfindsamer Stil* fokuserer på kommunikation af følelser og kan ses som en præromantisk udvikling, hvor der anvendtes ekspressive og dynamiske kontraster, skiftende tonearter og orkestrale effekter (Irving 2013, p.903). Clavichordet understøttede denne stil særdeles godt, da det med sin næsten ultra-sensitive spillestil muliggjorde et meget følsomt

anslag. Dette var i stærk modsætning til cembaloet, der ikke er anslagsfølsomt og hvor klangændringer alene foretages gennem frasering og anvendelse af registre, ofte fordelt på flere klaviaturer, som på orglet. At clavichordet alligevel hen mod 1800 blev fortrængt af klaveret skyldtes den meget svage klang. Det var således næsten kun egnet til solospil og som kammer- og orkesterinstrument anvendtes derfor cembaloet, som havde en meget kraftiger klang. Selvom klavermekanikken egentlig blev opfundet af Cristofori tilbage i 1720, udbredtes klaveret og flygelet kun langsomt. *Tafelklaveret* og *hammerflyglet* kom til i anden del af det 18. årh. og vandt langsomt, men sikkert, stor udbredelse for helt at fortrænge cembalobygningen fra omkring 1790, hvor der kun kendes få nybyggede cembaloinstrumenter. Af forskellige afarter af klaveret er det vigtigt at nævne *Tangentenflügel* som er et flygel med en slags hamre af messing og *Pantalon*, som oprindeligt var en stor og kompleks form for dulcimer, hvor strenge spændt udover en kasse blev anslået med hamre, som blev holdt i hænderne af musikeren. Fra 1731 kendes der versioner med klaviatur. De var ofte udstyret med træhamre uden filt og uden mulighed for at dæmpe strengene. I visse tilfælde kaldtes sådanne instrumenter senere også for *clavecin royal* og her er vi tilbage i Nykøbing på Falster, hvor Moshack cembaloet i Katedralskolens inventariefortegnelse fra 1821 første gang blev beskrevet med indførelsen "*Et Clavecin Royal, foræret af Conferensraad Rothe*". Vi ved at Moshack instrumentet ikke har været et *clavecin royal* og at optegnelsen enten beskriver et helt andet instrument (hvilket synes usandsynligt) eller vidner om den mængde af forskellige klaviaturinstrumenter og generelle forvirring om deres navne, der har hersket i anden halvdel af det 18. årh. og altså endnu i Nykøbing i 1821.

I det 18. århundrede har Tyskland flere væsentlige centre for musiklivet og ligeledes for byggeriet af musikinstrumenter. For cembaloets vedkommende er det efter konstruktionsprincipper, dekoration og type muligt at identificere følgende centre: Hamborg, Berlin, Hannover og Braunschweig, Gross Breitenbach, Dresden og Freiberg (Kottick 2003). Desuden har vi også eksempler på Skandinavisk cembalobyggeri, som er beslægtet med tysk cembalobygning. For at identificere, hvor Moshack's inspiration kommer fra må vi kigge nærmere de relevante af disse centre for cembalobygning og hvilke instrumenter de typisk byggede. Som kontrast til den tyske og skandinaviske byggetradition står de franske, engelske, spanske, flamske, spanske og italienske traditioner, som også udvikler sig gennem det 17. og 18. årh. De regionale traditioner kan aflæses i konstruktionsprincipper for kassens form og proportioner, kassens indre stivere, dekoration, klangbundens opbygning med ribber, steg, evt. rosette og dekoration, klaviaturet, bestrengning, mekanik, stellet og valg af materialer.

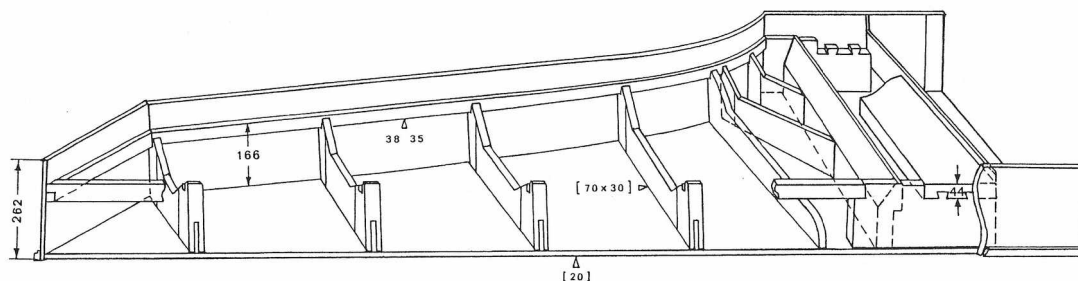
For at kunne placere Moshack cembaloet kigger vi kort på de to relevante tyske cembalobyggetraditioner samt på den svenske byggetradition.

Hamborg

Cembalobygning i Hamborg domineres af byggedynastier som Fleischer, Hass og Zell. De overordnede kendetegn er den dobbelt svungne S-formede buede side på kassen, profiler skåret i kassens top og malet dekoration, ofte med kinesisk inspirerede elementer. Johann Christoph Fleischer (1676-1728) er kendt for 6 klaviaturinstrumenter, hvoraf de fem er clavichorder og kun et enkelt er et cembalo

fra 1710. Det har U-formede konstruktionselementer som Moshack instrumentet, et manual og 2 registre (8+4) med klangbundsdekoration og italienskinspireret rosette. Hieronymus Albrecht Hass (1689-efter 1744) og hans søn Johann Adolph (før 1740-1775) er de mest berømte byggere fra Hamborg (Hubbard 1965). Der findes i dag 8 cembaloer samt et antal clavichorder fra deres hånd. Alle 8 instrumenter er forskellige og flere af dem hører til de største (over 2,7m lange) og mest komplicerede cembaloer, der nogensinde er bygget. Således har 3 af Hass instrumenterne 16 fods registre (spiller en oktav under standard 8 fods registret), andre har 3 sæt 8 fods strenge osv. Det lader til at Hass var en meget innovativ bygger, der trods sit traditionelle design, eksperimenterede med mange forskellige registre i samme instrument – måske var han inspireret af tysk orgelbygning? Hass instrumenterne anvender en mellemtung mellem øvre og nedre stivere i sit kassedesign, og kassens dele er omhyggeligt sinket sammen, som det også er tilfældet med Moshack instrumentet, men bunden er ikke en integreret del af kassen (Hubbard 1965, Planche XXVIII). Jesper Bøje Christensen identificerede Moshack cembaloet som parallelt til et instrument af Johann Adolph Hass (The Russel and Mirrey Collection of Early Keyboard Instruments, Edinburgh / Martin 2012, se ill. 12). Det er et relativt stort instrument med 1 klaviatur, men med 3 registre (8+8+4). På visse områder ligner det Moshack. Det har dobbeltbuet side, samme omfang (F'-f'''), klangbundsmaleri, ingen rosette og stege med samme type profil (se Martin 2012). Omvendt adskiller det sig ved at have en helt anden intern konstruktion, en helt anderledes beribning af klangbunden, en mere spids hale og en højere steg som krummer mere i bassen. Strengudlægget baserer sig på lang mensur (c'' er +36cm), mens Moshack er lige under med sine 35,5cm.

Der er altså både klare fællesnævnerne med tyske instrumenter generelt og klare punkter, der tilsiger os at Moshack i hvert fald ikke kun er inspireret af Hass. Den sidste Hamborg-bygger der skal nævnes er Christian Zell (aktiv 1728-41) som efterlader sig 3 cembaloer, hvoraf det fra 1728 (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamborg) viser tydelig italiensk inspiration, både i kassens opbygning med knæ og integreret bund og i registermekanikken. Omvendt er det et typisk Hamborginstrument med finérdekoration omkring klaviaturerne og dekoration med kineserier på kassen.

Ill. 8. Indre konstruktion af cembalo bygget af Gottfried Silbermann 1740 (efter Rase 1995, p.24). Sammenlign Moshack cembaloets indre konstruktion, ill. 4.

Nordiska museet

Ill. 10. Cembalo af Philipp Jacob Specken, Stockholm 1748 (Scenkonstmuseet NM 42.892, Stockholm)

Dresden

To klaviaturinstrumentbyggere er centrale for det midttyske område med Dresden som centrum. Det drejer sig om Gottfried Silbermann og dynastiet Gräbner, der bestod af hele 9 byggere og organister som var aktive i det 18. årh. De har efterladt sig fire bemærkelsesværdige instrumenter (1722 / Villa Bertramka, Prag, 1739 / Schloss Pilsnitz, Dresden, 1774 / Grassi Musikinstrumentenmuseum, Leipzig og 1782 (se ill. 11)/Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg). Selvom de spænder over en længere periode har de vigtige fælles træk. Der er tale om store instrumenter med 2 manualer og tre registre. Kassen er af fyr med sider som overlapper bunden, men uden den dobbeltsvungne buede side. Instrumenterne fra 1774 og 1782 har profiler, som ikke er skåret i kassens sider, men pålimede. Den interne konstruktion er baseret på tværgående stivere fra den buede side til ryggen. Klangbundens ribber går på tværs af steget. En ny opmåling af 1774-instrumentet, af Ute Singer (2014) viser at dette instrument har en beribningen af klangbunden med 6 ribber som er fæstnet i klangbundens fastgøringsliste på samme måde som på Moshack instrumentet. Steget på klangbunden har samme dimensioner og omtrent samme tværsnit som på Moshack, dvs. samme højde i bas og diskant, men gradvis smallere fra bas mod diskant (Henkel 1979). Kassen er som på Moshack instrument også bygget af blandede materialer, idet ryggen er af 20mm fyr, mens resten er af rødbrøg (Henkel 1979). Stellene på 1722 og 1739 er ældre baroktyper, mens 1774 og 1782 (se ill. 11) har enkle stel med cabrioleben (Henkel 1979).

I Dresden fandtes også byggeren Gottfried Silbermann, som er kendt for at have bygget hammerflygler allerede i 1730'erne. Disse instrumenter minder i deres konstruktion, proportion og design meget om Moshack og har også den dobbeltsvungne buede side. Meget bemærkelsesværdigt er et cembalo på Musikinstrumenten-Museum i Berlin som er tilskrevet Gottfried Silbermann (c.1740). Det er et instrument med samme proportioner som Moshack, dog ikke med dobbeltbuede side og uden dekoration, men det har en nærmest identisk indre konstruktion med U-formede stivere (se ill. 8). Der er lidt flere stivere end på Silbermann instrumentet, hvilket kan forklares ved at Silbermann instrumentet har 3 registre og dermed et større strengetræk.

Sverige

Stockholm var i det 18. årh. et væsentligt centrum for instrumentbygning med mange aktive byggere. I starten var nybygning tilsyneladende baseret på at kopiere importerede instrumenter. Ud fra annoncer kan vi se at der blev importeret cembaloer fra Hamborg og England, dog med en tydelig overvægt til clavichordet (Helenius Öberg 1978). Cembaloet havde en blomstringstid, *e n d d a s o m* soloinstrument c.1740-1780, hvorefter interessen daler som det ses i en annonce fra 20/9 1802 i *Dagligt Allehanda*: "*En Clavecin med 2:ne Stämmor, nyligen reparerad, finnes för et owanligt godt köp til salu ...; kunde man därföre få tilbyta sig et Claver, äfwen mot mellangift, wore så mycket bättre*". (Helenius-Öberg 1978). Udover importen af instrumenter blev svenske byggere inspireret af Det svenske Akademi som midt i det

Ill. 9. Cembalo af Johan Broman, Stockholm ca. 1750-70 (Nordiska Museet NM 149.592, Stockholm. Foto Sofi Sykfont)

18. årh. opmuntrede til en videnskabelig tilgang til klaviaturinstrumentbygning. Det resulterede i hvert fald i at byggeren Johan Broman (c. 1717-1772) i 1756 konstruerede et cembalo med en længde på hele 3,6 meter baseret på en videnskabelig beregning af strengelængder mhp. at øge instrumentets stabilitet i stemning (Scenkonstmuseet, Stockholm). Det var ikke nogen succes, men det ledte til den særlige svenske clavichord byggetradition (Helenius-Öberg 1978, 1986). På Nordiska Museet i Stockholm findes yderligere et instrument, der er tilskrevet ham (NM 149.592, se ill. 9). Det er også et stort instrument (længde 2,45 m) med dobbeltsvungen buet side, dekoration med kineserier, lavt fineret navnebræt og savtakkeede udskæringer overover klaviaturet som passer til overtangenterne. Træk som tydeligt stammer fra Dresden, nærmere bestemt dynastiet Gräbner, hvis instrumenter er nævnt ovenfor. Vi ved også hvor inspirationen er kommet fra. Johan Broman stod nemlig i lære hos Philipp Jacob Specken (1680/90-1762), der var indvandret fra Dresden til Stockholm omkring 1730. I Dresden stod Specken i lære hos byggeren Gottfried Silbermann (som også er nævnt ovenfor). Fra Speckens hånd har vi udover et antal clavichorder formodentlig to cembaloer. Det mest interessante og signerede er fra 1748 (NM 42.892, Scenkonstmuseet, Stockholm – se ill. 10), længde 2,32m, 1 manual (F'-f'''), 3 sæt strenge: 8+8+4. Dobbeltsvungen buet side. Kassen er dekoreret med kineserier i hvidt udvendigt og i blå indvendigt i låget. Omkring klaviaturet er instrumentet fineret og navnebrættet er lavere end kassen og forsynet med en pålimet profil (i modsætning til kassesidernes udskårne profiler). Det har en kraftig ryg og en tyndere buet side. Den indvendige opbygning består af U-formede stivere med en bund som er falset sammen med kassen. Stegene på klangbunden er profilerede med en svag bue, men klangbunden er ikke bemalet. Med andre ord, så har Speckens instrument påfaldende mange ligheder med Moshack instrumentet, både hvad angår proportionering, konstruktionsprincipper og klangbund. Det samme kan formodentlig siges om instrumentet af Broman, men dets indre konstruktion kendes ikke. Specken var i øvrigt ikke bare elev af Silbermann, men Speckens cembalo fra 1748 er også konstrueret efter de samme principper som Silbermann's tre overleverede hammerflygler fra 1746-49 samt cembaloet fra c.1740 (se ill. 8), hvilket er blevet vist af Andrea Rastelli (2002) gennem undersøgelser og rekonstruktioner, og som illustrationen med indre konstruktioner viser, har samme specielle konstruktion.

Efter Speckens død blev hans forretning overtaget af Gottlieb Rosenau (c.1720-c.1790), hvorfra der kendes et cembalo fra 1786 (Musikmuseet København). Der er igen tale om stort instrument (længde 2,74m) med to manualer (F'-f'''), tre registre og et stel med cabrioleben. Det er flere steder omtalt som værende i stil med Hamborgbyggerne (Kottick 2003), men igen er det tydeligt at det er sket før man fik beskrevet Dresden-instrumenterne, da det har samme træk fra Gräbner, som ikke kendes fra Hamborg. Ud fra de overleverede instrumenter og kendskabet til de fremtrædende cembalobyggere i Sverige i det 18. årh. er det rimeligt at konkludere, at svensk cembalobygning i høj grad hentede sit design indenfor cembalobygning fra Dresden, navnlig fra de to mest berømte byggere Gottfried Silbermann og Gräbner-dynastiet. Det skal også bemærkes at der i Sverige findes et cembalo af Michael Mietke (Hälsinglands museum) som var en berømt bygger fra Berlin. Mietke instrumenter deler en del træk med Dresden-instrumenterne, men de er ofte dekorerede med farverige lakarbejder i kinesisk stil, hvilket står i stærk kontrast til de helt udekorerede eller enkelt bemalede instrumenter fra Dresden

(Mietke instrumentets indre konstruktion er vist på ill. 7).

Ill. 11. Cembalo af Carl August Gräbner, Dresden 1782 (MIR1079, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg)

*Ill. 12. Cembalo af Johann Adolph Hass, Hamborg 1764. Den finerede dekoration er ikke original.
(The Russel and Mirrey Collection of Early Keyboard Instruments, Edinburgh)*

KONKLUSION

Reventlow-museet i Pederstup på Lolland er siden 2012, hvor Moshack cembaloet blev opstillet i Thorvaldsen salen, blevet en del af en fortælling om dansk cembalobygning som vi ellers ikke ved ret meget om. Denne undersøgelse af instrumentet og det sammenlignende studie med beslægtede konstruktionstraditioner peger på en revurdering af instrumentets byggetradition og fortæller os også noget om, hvem Moshack kan have været udlært hos, eller været i kontakt med. Christensen og Falcon Møller (1978) konkluderede at Moshack instrumentet var beslægtet med instrumenter af Hass-familien i Hamborg, især et af Johann Adolph Hass fra 1764 (The Russel and Mirrey Collection of Early Keyboard Instruments, Edinburgh – se ill. 12) som syntes at have fælles træk. Mine undersøgelser af Moshack instrumentet sammenholdt med røntgenbilleder peger derimod i retning af de svenske byggere fra Stockholm, nærmere bestemt Philipp Jacob Specken (ill. 10), Johan Broman (ill. 9) og Gottlieb Rosenau, der alle byggede i samme stil som Moshack og havde tætte forbindelse til de kendte byggere fra Dresden, Gottfried Silbermann (ill. 8) og Gräbner-dynastiet (ill. 11). Følgende fakta understøtter teorien:

- kassens indre konstruktion på Moshack cembaloet anvender fire U-formede stivere, hvilket er magen til Specken (Stockholm) samt Silbermann og Gräbner (Dresden), men ikke anvendt af Hass (såvidt vides) eller Zell. En anden bygger fra Hamborg (J.C. Fleischer 1710) anvender to U-formede stivere, men det er en meget lettere konstruktion og et mindre instrument.
- Siderne på Moshack overlapper delvist bunden og er falset sammen med denne. Dette kendes ikke fra Hass-instrumenterne, men Specken instrumentet er bygget på samme måde.
- Moshack cembaloet anvender både udskårne og påklistrede profiler på kassens sider. Hass instrumenterne anvendte kun udskårne profiler. Specken anvender udskårne profiler på kassen og en påklistret profil på navnebrættet tilsvarende Moshack.
- Moshack cembaloets klangbund er konstrueret med syv ribber, der går vinkelret på steget og er falset ind i klangbundens bærende dele, hvilket ikke kendes fra Hamborg-instrumenter, men som kendes fra Specken og både Silbermann og Gräbner fra Dresden.
- Moshack instrument hører med sine proportioner og sin størrelse til blandt de store instrumenter (instrumenter med et klaviatur og 8 fods register som er længere end 2,3m) som svenske cembalobyggere og byggerne fra Dresden er kendt for. At nogle af Hass' instrumenter var meget store skyldtes ofte brugen af 16 fods registret, som hverken byggere fra Stockholm eller Dresden brugte.
- Moshack instrumentet har en meget enkel dekoration, hvilket ikke genfindes for cembaloer og clavichorder fra Hamborg, men hvilket passer fint på det svenske clavichord, der kun sjældent var bemalet med kineserier eller lignende. Af de fire overleverede svenske cembaloer er to dekorerede med kineserier (Specken,

Broman), et meget enkelt dekoreret af Rosenau 1786 (men muligvis er det ikke den originale dekoration) og et helt udekoreret (Broman 1756). Kineseridekorationer kendes både fra Hamborg og fra byggeren Michael Mietke fra Berlin som er repræsenteret i Sverige med et instrument.

- Moshack cembaloet har en klangbund uden rosette, men dekoreret med blomster, hvilket også er tilfældet for Hass instrumenterne – men dette træk ses også hos Michael Mietke fra Berlin. Instrumenterne fra Dresden har ikke klangbundsdekoration, men ofte rosette.

Sammenligningen af væsentlige konstruktionsmæssige træk peger dermed på, at Moshack har haft kontakt med de Stockholmske cembalobyggere (Philipp Jacob Specken og Johan Broman) og at hans arbejde dermed mere er i den Skandinaviske tradition end i den Hamborgske. Dansk cembalobygning i det 18. årh., hvor Moshack må have været en ledende skikkelse skal da ses i forbindelse med svensk og midttysk cembalobygning. Tidligere spekulationer i at Moshack kunne have været i lære hos Hass i Hamborg skal dermed i stedet udskiftes med undersøgelser af, hvorvidt Moshack har været i lære hos Specken i Stockholm eller muligvis hos de berømte byggere Gräbner og Silbermann i Dresden, hvor vi jo ved at Specken stod i lære hos Silbermann.

Moshack cembaloet blev rekonstrueret til spilbar stand i 1989 med instrumenter af Hieronymus Albrecht Hass som forbillede, hvilket især ses på det smukke stel som er en kopi af stellet fra Hass 1724 i Oslo. Med vores nye viden betyder det at stellet ikke har set sådan ud, da det med al sandsynlighed har været inspireret af Specken eller Broman i Stockholm. De bevarede instrumenter og deres inspirationskilder anvender ofte lettere (og mere tidssvarende – vi er jo i 1770) stel med 6 cabrioleben (se ill. 9 af Broman instrumentet). Interessant nok, så er der også en skygge på bunden af Moshack cembaloet nær halen, der falder sammen med det sted, hvor Broman cembaloets stel når til. Måske er dette en skygge af det oprindelige stel?

Bortset fra det, kan vi glæde os over at vi på Lolland har et vigtigt og spændende stykke dansk musikhistorie stående. Vi kan glæde os over, at det med rekonstruktionsarbejdet har bragt instrumentet i spilbar stand og gennem sin klang og sin konstruktion fortæller om sin tid og om Moritz Georg Moshack's fantastiske arbejde, der viser Skandinavisk cembalobyggetradition, da det var på sit højeste.

LITTERATUR

Christensen, Jesper Bøje & Falcon-Møller, Dorthe (1978). Det ældste bevarede danske cembalo. *Dansk Årbog for Musikforskning*, IX 1978.

Falcon Møller, Dorthe (1983). *Musiklivet på Lolland-Falster*. Nykøbing F: Museet Falster Minder.

Helenius-Öberg, Eva (1979). Cembalon i Sverige samt frågan om det svenske klavikordets uppkomst. *STM*, 1979(1).

Helenius-Öberg, Eva (1986). *Svenskt Klavikordbygge 1720-1820*. Stockholm: Almquist & Wiksell Int.

Henkel, Hubert (1979). *Kielinstrumente*. Leipzig: VEB Deutcher Verlag für Musik.

Hubbard, Frank (1965). *Three Centuries of Harpsichord Making*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Irving, John (2013). Pre-romanticism in Music. *Encyclopaedia of the Romantic Era, 1760-1850*, 2 vols. C. J .Murrey(ed.). New York: Routledge

Kottick, Edward (2003). *A history of the harpsichord*, Indiana University Press.

Koudal, Jens Henrik (1992). Nodefundet på Aalholm Slot. *Cæcilia*. 1992-1, p. 265-278.

Martin, Darryl (2012). *The Art of Making a Harpsichord*. London: Robert Hale.

Müller, Mette (1965). Otto Joachim Tiefenbrunner, dansk klaverbygger fra slutningen af det 18. århundrede. *Danish Yearbook of Musicology*, vol.4. p.133-136.

Rastelle, Andrea (2002). Alcune considerazioni sui fortepiani di Gottfried Silbermann esistenti e la loro analogia costruttive con i cembali rimasti del suo allievo Philip Jacob Specken. *Instruments à claviers – expressivité et flexibilité sonore*. Thomas Steiner (ed.). Lausanne: Peter Lang. pp.43-54.

Rase, Horst (1995). Zwei Nachbauten (Rekonstruktionen) des "Bach-Cembalos". *Das Berliner "Bach-Cembalo" - Ein Mythos und seine Folgen*, Restle, K. (ed.). Staatliches Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz, Berlin, pp. 17-28.

Restle, Konstantin (1995). Versuch einer historischen Einordnung des "Bach-Cembalos". *Das Berliner "Bach-Cembalo" - Ein Mythos und seine Folgen*, Restle, K. (ed.). Staatliches Institut für Musikforschung Preussischer Kulturbesitz, Berlin, pp. 29-40.

Rose, Malcolm og Law, David (2005). *A Handbook of Historical Stringing Practice for Keyboard Instruments*. Publ. by Malcolm Rose & David Law 1995, third impr. 2005.

Skov, Flemming Kobberøe (2015). Privat kommunikation vedr. Johan Moshacks efterfølgere.